



Szabadon és gúzsbakötve

N. HORVÁTH BÉLA: MŰKÖZELBEN

A közelség, a közelítés és alakváltozatai a hatvanas évek óta mind gyakrabban szerepelnek irodalomtörténeti tanulmányokat, műértelmezéseket tartalmazó kötetek, tanulmányok címében. Mégsem vált elcsépeltté sem a kifejezés, s még kevésbé az a tartalom, amelyet kifejez. A művekhez, vagy ahogy a századelőn még gyakrabban kifejezték: a könyvekhez, a humán kultúrához, a nemes tradíciókhoz való közelség olyan értelmiségi magatartásként mutatkozott meg, amely minden talmi értéket elutasít, jelentkezzen az akár a konzervatív hagyományörzés, akár a forradalmárkodó modernség képviselőjeként. Ez a magatartás mindkét világháború időszakában korszakos jelentőségű volt. S annak bizonyult – olykor csak bizonyulhatott volna – a proletárdiktatúra évtizedeiben is. A feltételeesség arra utal, hogy voltak reménytelenül hosszúnak bizonyuló évek, amelyekben ez a magatartás nem juthatott nyilvánossághoz. Az 1948 után egyeduralomra jutó ideológia és annak irodalompolitikája az irodalomtörténetészeket és a kritikusokat nem műközelben, hanem „pártközelben” kívánta látni, az irodalom a politika szolgálóleányává silányult, s ami nem illeszkedett ehhez a koncepcióhoz, az még a legnagyobb klasszikusok esetében is hibának, s jó ha nem bűnnek bizonyult. Még a néptömegek helyzetének, akaratának kifejeződését, a népközelséget, a népiséget is a pártossággal azonosították. Ez azonban nem a marxizmus múlt századi klasszikusainak, hanem huszadik századi politikusaiknak volt a bűne. S amint egy kicsit enyhült a diktatúra szorítása – akár 1953-ban, akár a hatvanas években –, azonnal nyilvánosságot követelt magának a műközeltség eszméje. Eleinte inkább csak a maga pozitivista és szellemtörténeti hagyományait követve, azokért perelve, később már a századközép újabb irodalomtudományi iskoláinak tapasztalatait is felhasználva. Az ortodox marxizmus természetesen ellenségesen viszonyult ezekhez a törekvésekhez, de fokozatos térhódításukat képtelen volt megakadályozni. Maguk a művek, a minél teljesebb megértés vágya az olvasókban, az értelmezőkben erősebbnek bizonyultak a csak egyetlen hiteles értelmezés lehetséges elvének fikciójánál.

Győzött volna hát az irodalmiság eszméje? Igen is meg nem is. A század utolsó harmadára megsokasodtak ugyanis a figyelemre méltó irodalomtudományi irányzatok, s ezek hol kiegészítik, hol cáfolják egymást. S bár az irányzatok hangsúlyozzák, hogy figyelmük centruma a műalkotás, filozófiai-esztétikai előfeltevéseik gyakran gátolják őket abban, hogy ez így is legyen. Amikor pedig így van, akkor meg rendre felvetődik a műközeli elemzést olvasóban – nem a mű, hanem a műértelmezés – megértésének korlátozottsága, olykor lehetetlensége. Tény, hogy a jelenkori irodalomtudományi beszéd-



Korona Kiadó
Budapest, 1999
286 oldal, 979 Ft

módok jelentős része a mégiscsak szakmabelinek számító magyar nyelv és irodalom szakos tanárok számára nem befogadható. Erre persze lehet azt mondani, hogy ők már „öregek”, nem hallják meg az új idők szavát, de az az igazság, hogy a mai bölcsész-hallgatók jelentős részének is ugyanez a gondja. Úgy ahogy leteszik az elkerülhetetlen irodalomelméleti vizsgákat, aztán sürgősen felejtnek. A hatalmas filozófiai-esztétikai apparátus nem vonzza őket, még mindig – vagy már megint? – az az elképzelésük, hogy az irodalmi művek befogadásában nem valamely ideológiának, filozófiának kell játszania a fő szerepet, hanem élmény és irodalomtudományi ismeretek összhangjának. Lehet, hogy ez a nézet nem tud kellőképpen érvényesülni a jelenkorban, ám ez aligha fogja jelenteni azt, hogy hamarosan elfogyó kisebbségi véleménnyé válik. Az viszont bekövetkezhet, hogy tovább mélyül a szakadék a mai irodalomtudomány uralkodó irányzatai és a legfontosabb alkalmazók – tanárok, könyvtárosok, szerkesztők között. Ily módon a legkomolyabb elemzések egy része feltörhetetlen diónak fog bizonyulni, a kortárs irodalom posztmodern áramlatai pedig továbbra is alig találnak olvasóra.

E helyzetet látva be lehet zárkózni az elmélet elefántcsonttornyába, megvetni az értetlen tömeget, lehet elméletellenessé s a posztmodern újdonságait lenéző, vitathatatlanul konzervatív olvasóvá, illetve nem-olvasóvá válni, ámde meg lehet kísérelni a közvetítést is. Hiszen a régi és az új harcának eredménye, a művészetekben különösen, mindig valamiféle kiegyenlítődés. S ennek a leghasznosabb, közvetítő magatartásnak az eredményességét szemlélhetjük N. Horváth Béla tanulmánykötetében. Valóban műközelben dolgozik ő, s ugyanakkor az irodalomtudomány hagyományosabb és újabb módszereinek együttes birtokában és célszerű használatában. Tanárember, a szekszárdi főiskola magyar nyelvi és irodalmi tanszékének vezetője, s egyúttal az intézmény főigazgatója is, így széleskörű tapasztalatai lehetnek a mai húszévesek olvasáskulturájáról, irodalomértéséről. Tanulmányai, műelemzései a legutóbbi évtizedben keletkeztek, olyan időszakban tehát, amelyben radikálisan új irodalmi és tudományos irányzatok kanonizálják önmagukat, próbálják – túlbuzgóságból – olvashatatlanná törölni a hagyomány nem feljűk vezető áramlatait s azok jelenkori megfelelőit. Többek között N. Horváth Béla kutatásainak legfőbb szereplőit is. Az ő tudósi pályájának ezidáig József Attila a központi hőse. 1992-ben hézagöltő monográfiát publikált József Attila és a folklór kapcsolatáról. Új könyvének mottója is e költőtől való: „Szépet, jót, igazat akarva / beszélgethetnénk irodalomról / vagy más ilyen fontos emberi lomról”. Nemcsak három vers elemzésében és *A líra logikája* c. tanulmányban, hanem az egész kötet horizontján mérceként jelenik meg József Attila költői és elméleti munkássága. A kötet két fontos hőse két „szekszárdi”: Babits Mihály és Illyés Gyula. Az utóbbival foglalkozik a kötet terjedelmének egynegyede. A kilencvenes években József Attila műve utókorának első hullámvölgyét éli át. Nem látványos még a visszaesés, de letagadhatatlan. Mindenesetre posztmodern szemmel olvasva újra, Szabó Lőrinc izgalmasabb sokak számára. Akárcsak Kosztolányi, szemben az „unalmas, papos, retorikus” Babitscsal. A három megnevezett alkotó közül a legrosszabbul Illyés Gyula járt a kilencvenes évekkel. Részben hallgatás övezi, részben radikális leminősítés, részben – s a legfurcsább módon – az erkölcsi befekettetés szándéka. (Azért ez a legfurcsább, mert ezt Illyés életében is minden rendszer megkísérelte, s mindig eredménytelenül.)

Babits–Illyés–József Attila: ez a névsor a ma időszerűtlennek tudott értékek melletti kiállást jelenti „műközelben” s ugyanakkor „kritikus szemmel”, megértve „kétség és láz” egyidejűségét és ellentmondásosságát, megidézve a három fő könyvfejezet címét. Vagyis egy olyan „tegnapi” olvasó, mai „újraolvasó” fogalmazza meg nézeteit, aki ön-

maga régebbi olvasatainak megtartja lényegi magját, de hozzá is tesz azokhoz, el is vesz belőlük. Olykor kritikusabban olvas újra, s egyre következetesebben szembesít klasszikus és új műveket a posztmodern esztétikákkal és azok olvasataival, de soha nem teszi kérdésessé hőseinek nagyságrendjét, rangját, az életmű érvényességét.

Illyés Gyula munkásságának lesajnálásához gyakori érv egyrészt az, hogy az életmű nagyon egyenetlen, másrészt az, hogy az időskori, 1970 utáni teljesítmény sokkal halványabb, nem tudott megújulni. Az egyenetlenség szempontja azért nevetséges, mert nem igen akad olyan művész, aki csak zseniális műveket alkotott. Az Illyés-életmű igen terjedelmes, nyomtatásban több mint ezer ív jelent meg, elkerülhetetlen, hogy legyenek fáradtabb ívek, kötetek, versek is. Az tényszerűen igaz lehet, hogy az utolsó évtized lírája és drámaírása halványabb, önismétlőbb a korábbiaknál, ám az epikára, az esszére ez nem áll. S vajon komolyan azt várnánk el egy hetven éven felüli alkotótól, hogy még mindig megújuló vezére legyen irodalmunknak? Mindazonáltal – s ezt éppen N. Horváth Béla elemzése is igazolja –, ez a „fáradt” Illyés is sok újszerű, izgalmas lírai művet alkotott, jelesen olyanokat is, amelyekben nem az ódon közösségi elv áll a középpontban, hanem a személyiség létproblémáinak köre. Az egyik tanulmány egyetértően idézi a költő ezügyben kifejtett véleményét: „Alig van a szellemi életnek fölöslegesebben feltett kérdése ennél: szükséges-e, hogy irodalmi műnek irodalmon kívüli feladata legyen? Világos, hogy igen. Világos, hogy nem. Műve válogatja: idő és hely szerint. Műve és embere.”

Talán azt is hozzá lehetne ehhez tenni, hogy irodalomkívülség és voltaképpeni irodalmiság oly sokszor emlegetett fogalmait nem szokás meghatározni. Ez a képlékenység elfedi azt aényt, hogy – amennyiben elfogadjuk, hogy az irodalmi mű középpontjában mindig az ember, valamilyen emberi jelenség áll –, az irodalmiság fogalmaköre semmi t nem rekeszthet ki magából, ami „emberi”, ami az embert foglalkoztatja, s így az irodalomkívülség tartalma a nullához közelít. Célszerű volna ma is megfontolni a régi jó latin mondást: nihili humani a me alienum puto (semmi emberit nem tartok magamtól idegennek). N. Horváth Béla ennek szellemében dolgozik. Semmi emberi, értsd: semmi, irodalmi műben megnyilvánuló emberi nem idegen tőle. S ezt legközvetlenebbül nem is a klasszikus életműveket a régmúlt, az átélt múlt, a jelen és a lehetséges jövő nézőpontjából egyaránt szemlélni és megítélni kívánó akarat mutatja meg, hanem a kortárs lírát elemző kritikák sora. Első pillantásra heterogénnek mutatkozik a névsor: Csorba Győző, Pákolitz István, Juhász Ferenc, Kiss Anna (gyermekverseivel), Szepesi Attila, Parti Nagy Lajos, Kukorelly Endre. Ám éppen ez a heterogenitás mutatja meg egyrészt mai líránk sokarcúságát, másrészt azt, hogy a nyitott befogadó „kinyitható” művekre találhat nemcsak hagyomány és újítás metszéspontján, hanem a különböző típusú hagyományokban és újításokban is. Nem az óvatos mindent dicsérés, hanem a beleérző olvasás nyilvánul meg ezekben a kritikákban, s ezt a megértési készséget olykor el is irigyelhetnénk a szerzőtől. Valljuk be, kevesen vannak ma, akik Illyés Gyulát és mondjuk Parti Nagy Lajost egyaránt megértően elemzik.

A posztmodern művekkel szembesülve, az elméleteket leírva olykor mintha túlságosan „műközelben” maradna N. Horváth Béla. Megfogalmazásai pontosan adják vissza a posztmodern felfogást, de nem érzékeltetik kellően az ő modern és posztmodern közötti közvetítő szemléletmódját és magatartását. Illyés Gyula a hetvenes évekbeli költészetét elemezve például egyetértésre utalóan idézi Kulcsár Szabó Ernőt: „Ha igazán kedvező fordulat áll be az ezredvég magyar irodalmában, attól sem kell tartanunk, hogy a rákövetkező irodalmiság tükrében akár az elmúlt négy évtized egy lassú, de egyenletes ereszkedésű kultúrlejtő korszakának bizonyul majd. Nyilvánvalóan nem az

egy-egy kiemelkedő életművet illetően, hanem az irodalom meghatározó állagát tekintve.” N. Horváth Béla ezt jellegzetes recepciónak nevezi, (valóban az), majd elkezd vizsgálni „a valóban kiemelkedő teremtő Illyés-líra” változásait. Ebben az 1998-ra datált tanulmányban valamiért meglepedezett arról, hogy egy évvel korábban éppen Szekszárdon, általa szervezve, az előadásokat könyvbe szerkesztve lezajlott egy konferencia, amelynek nyitó előadásában Kulcsár Szabó Ernő meglehetősen egyértelműséggel elutasította ezt az életművet: „A lírai beszédmód költészettörténeti jelentőségű átforgalmazása szempontjából Illyés verseinek – a kései Kosztolányi, de József Attila vagy Szabó Lőrinc árnyékában is – meglehetősen elmosódnak azok a karakterjegyei, amelyek 20. századi líránk klasszikusai között jelölhetnék ki a helyét.” E nézőpontból tehát Illyés is „megverselt közírásnak” bizonyul, N. Horváth Bélának viszont radikálisan más a véleménye. Az ezredvég magyar irodalmában nem állt, most már bizonyosan nem is fog bekövetkezni „igazán kedvező fordulat”, s egy újabb emberöltő múltával utódaink majd elmélkedhetnek azon, hogy az ezredvég irodalmából mi maradt meg, mi bizonyult romlékonynak, s ugyanakkor talán szenvedélymentesebben ítélik meg a huszadik század közepének magyar irodalmát. Addigra talán majd kiderül, hogy a posztmodern valóban végleg lezárta-e irodalmunk későmodernségét, s tudható lesz, hogy mi követi e most feloldhatatlannak mutakozó kettősséget. S talán kiderül az is, hogy az az esztétikai és etikai csomópontokat szétbontatlanul tartalmazó értékhaló, amely Balassi Bálint óta folyamatosan ott látható a magyar irodalom égboltja fölött, konokul átfordult a harmadik évezredbe is. Ehhez persze az is szükséges, hogy a klasszikus és a kortárs irodalomnak legyenek, s nem elhanyagolható számban olvasói. Olvasónak azonban nem születünk, csak azzá nevelődhetünk. N. Horváth Béla munkái hatékonyan segíthetik ezt a nevelődést, már felső fokon. Könyvét nemcsak a műközeliség, hanem a pedagógiai éthosz is áthatja.

Vasy Géza



PATAKIFERENC: TÜKÖR ÁLTALHOMÁLYOSAN (1994)